

งานศิลปหัตถกรรมประเภท ขันลงหิน-บ้านบุ

ขันลงหิน มีต้นกำเนิดตั้งแต่เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งนิยมใช้ขันลงหินเป็น ขันล้างหน้า ขันน้ำมนต์ ขันใส่น้ำดื่ม หรือใช้ในงานพิธีมงคลต่าง ๆ การผลิตขันลงหินเป็นงานที่มีขั้นตอนการผลิตยาก ต้องใช้ระยะเวลาานกว่าจะผลิตเป็นขันลงหินได้แต่ละชิ้น การใช้ขันลงหินจึงมักใช้กันในราชสำนักในสมัยนั้น และใช้กันในกลุ่มเจ้าขุนมูลนาย พ่อค้า คหบดี ส่วนชาวบ้านทั่วไปมักไม่ค่อยมีโอกาสที่จะได้ใช้ขันลงหิน ในสมัยกรุงศรีอยุธยา การผลิตขันลงหินโดยใช้ “ทองม้าล้อ” ที่นำเข้ามาจากเมืองจีน (ในสมัยโบราณ การทำขันลงหิน ใช้ทองที่นำมาจากเมืองจีนเรียกว่าทองม้าล้อ) ซึ่งทำมาจากทองแดงผสมดีบุกและเศษ

เครื่องดนตรีจีนจำพวกฉาบ โหม่ง หรือ ใช้เครื่องโลหะที่ทำจากสำริดเป็นวัสดุหลักในการผลิตขันลงหินขึ้นใช้งาน ผ่านกรรมวิธีซึ่งใช้หินเป็นก้อนขัดภาชนะจนขึ้นเงาจึงเรียกว่า “เครื่องทองลงหิน”

ขันลงหิน จึงเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่สืบทอดมาแต่โบราณ ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น เป็นหัตถกรรมอันประณีตที่ยังคงสืบสานขั้นตอนการผลิตด้วยมือทั้งหมดเป็นงานหัตถกรรมที่รวบรวมงานช่างจากหลายแขนงมารังสรรค์จนเป็น “ขันลงหิน” ที่มีรูปแบบอัน วิจิตรงดงาม สะท้อนถึงภูมิปัญญา การผลิตภาชนะของคนโบราณสืบทอดมาจนถึงในปัจจุบัน

ขันลงหินบ้านบุ เอกลักษณะที่สะท้อน ภูมิปัญญาและทักษะเชิงช่าง

ชาวบ้านบุ่นั้นใช้โลหะสำริดในการทำขันลงหิน โดยวิธีการ “บุ” คำว่า “บุ” หมายถึง การตีให้เข้ารูปใช้กับงานโลหะ การทำขันบุของชาวบ้านบุ ใช้ทองสัมฤทธิ์ คือโลหะ ที่เป็นส่วนผสมระหว่างทองแดงกับดีบุกบางครั้งจึงเรียกว่า “เครื่องสัมฤทธิ์” ในอดีตจะใช้ “ทองม้าล่อ” ที่นำเข้ามาจากเมืองจีน ซึ่งทำมาจากทองแดงผสมดีบุกและเศษเครื่องดนตรีจีนจำพวก ฉาบ โหม่ง หรือ ใช้เครื่องโลหะที่ทำจากสำริดเป็นวัสดุหลักในการผลิตขันลงหิน

การผลิตขันลงหินมีกระบวนการที่ต้องอาศัยความอดทนและความชำนาญในการทำตั้งแต่การนำทองสัมฤทธิ์มาตีแผ่ขึ้นรูปเป็นภาชนะ จึงเรียกภาชนะนั้นว่า “เครื่องบุ” ช่างบุจะใช้ค้อนตีขึ้นรูปและตีแผ่ขยายวงออกตามรูปทรงเครื่องใช้ต่าง ๆ เมื่อขึ้นรูปแล้วช่างขัดจะขัดผิวด้วยหินให้ผิวเรียบ เกิดเป็นมันวาว จึงเป็นที่มาของชื่อเรียกว่า “เครื่องทองลงหิน” เสียงของขันลงหินมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เสียงก้องกังวานคล้ายกับเสียงของระฆัง ไม่เหมือนกับโลหะชนิดอื่น ส่วนเนื้อผิวของขันลงหินผิวจะยังคงเห็นมีรอยค้อนปรากฏอยู่เป็นเสน่ห์เฉพาะตัวที่งดงาม

ขันลงหิน จะมีลักษณะพิเศษ คือ มีความแข็ง เหนียว ทนทาน เมื่อเคาะจะมีเสียงกังวาน มีผิวสุกใสเป็นเงางาม ไม่ขุ่นมัวได้ง่าย เมื่อใช้ใส่ข้าวสุกจะทำให้ไม่บูดง่าย เมื่อนำไปใส่น้ำเย็นจะทำให้เก็บความเย็นไว้ได้เป็นเวลานานเนื่องจากการคิดค้นสัดส่วนของส่วนผสมวัตถุดิบที่เหมาะสมในการทำขันลงหินจึงทำให้ขันลงหินมีคุณสมบัติพิเศษ ซึ่งเนื้อวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตมีลักษณะดังนี้

1. ทองแดง มีคุณสมบัติอ่อนเหนียว ขยายตัว แยกตัวได้ดี เป็นตัวนำไฟฟ้าที่ดี ทนต่อการกัดกร่อน

2. ดีบุก มีลักษณะเด่น คือมีความอ่อนตัวสูง ต้านทานต่อการกัดกร่อนสูง และมีคุณสมบัติด้านการหล่อลื่นดี

มีคุณลักษณะแปรผันหลากหลาย เป็นโลหะที่แข็งแรงและเหนียว

ขันลงหินจึงมีโลหะ 3 ชนิดที่ผสมกันเป็นวัตถุดิบ คือ ทองแดง ดีบุก และ สัมฤทธิ์ หรือ สำริด เท่านั้น จะมีอย่างอื่นปนด้วยไม่ได้ เช่น ถ้ามีทองเหลืองปนแม้แต่นิดเดียว เนื้อทองจะไม่ประสานกันเมื่อตีแล้วจะแตกทันที

ทองแดง

ดีบุก

ช่างตี

ช่างลาย

เอกลักษณ์สำคัญของการผลิตขันลงหินโดยชาวชุมชนบ้านบุมีความพิเศษตรงที่ ขันลงหินที่ผลิตได้ทั้งหมดต้องผลิตด้วยมือทุกขั้นตอนโดยผ่านฝีมือของช่างผู้ตีขันลงหินทำให้ผลงานออกมามีความประณีตทรงคุณค่า อีกทั้งยังเป็นการรวบรวมช่างฝีมือมาผสมผสานไว้ในขั้นตอนการผลิตขันลงหิน คือ

1. ช่างตี ถือเป็นช่างสำคัญที่สุด โดยช่างตีจะต้องทำหน้าที่หลายขั้นตอน ทั้งการหลอม การแผ่และการตีขึ้นรูป ผู้ที่จะเป็นช่างตีได้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถและประสบการณ์หลากหลาย ทั้งการผสม การตีโลหะมาก่อน เนื่องจากขั้นตอนการหลอมโลหะเป็นขั้นตอนที่สำคัญ จะต้องคอยระวังไม่ให้มีสิ่งแปลกปลอมลงไปในน้ำโลหะ กว่าจะมาเป็นช่างตีได้นั้นต้องเริ่มจากการเป็น ลูกสูบ หรือ ผู้ช่วยช่างตีมาก่อน เมื่อได้ศึกษาการเป็นช่างตีมีความเข้าใจขั้นตอนการตี และการผสมโลหะอย่างละเอียดแล้ว จึงเลื่อนขั้นมาเป็นช่างตีได้

2. ช่างลาย เป็นช่างที่จะต้องอาศัยแรงในการทำงาน ต้องคอยตีขึ้นให้มีลักษณะผิวที่เรียบเท่ากัน ไม่มีรอยบุบ หรือเปี้ยว

3. ช่างกรอ หรือช่างตะไบ เนื่องจากสมัยโบราณนั้นยังไม่มีไฟฟ้าใช้ จึงต้องอาศัยมือช่างลงตะไบ ซึ่งถือเป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยทักษะ และความชำนาญอีกเช่นกัน

4. ช่างกลึง เป็นการกลึงผิวภาชนะให้มีความเรียบเสมอกัน การกลึงมีหลายรูปแบบ เช่น การกลึงดำ คือการเอาสีดำไว้ด้านนอกชั้น หรือ การกลึงขาว คือการกลึงทั้งสองด้านให้มีสีทอง

ช่างกรอ

ช่างกลึง

ช่างเจียร

ช่างขัด

5. ช่างเจียร ในสมัยโบราณยังไม่มีขั้นตอนนี้ แต่ในปัจจุบัน
ขั้นตอนนี้ได้ถูกเพิ่มเข้าไปเพื่อเพิ่มความประณีต สวยงาม

6. ช่างขัด จะต้องทำหน้าที่ขัดเงาให้ชิ้นมีความสวยงาม
สมบูรณ์

ช่างต่างๆ เหล่านี้จำเป็นต้องทำงานร่วมกันจนผลิตชิ้น
ลงหินได้ นอกจากนี้แล้วชิ้นลงหินมีกรรมวิธีการผลิตที่แตกต่าง
จากการผลิตเครื่องโลหะชนิดอื่นอยู่มากต้องใช้ดีบุกผสมกับ
ทองแดงในอัตราส่วน 7 ต่อ 2 ส่วน ขั้นตอนการหลอมขึ้นรูปเป็น
ชิ้นลงหินนี้ไม่สามารถนำวัสดุอย่างอื่นมาแทนหรือใช้อัตราส่วน
อื่นในการผสมโลหะ

การผลิตชิ้นลงหินบ้านบุญ จึงไม่ใช่เรื่องง่าย เนื่องจากจะ
ต้องผ่านกระบวนการผลิตที่ซับซ้อน และยากลำบาก หากช่าง
ผลิตไม่ใช่ช่างฝีมือที่ชำนาญการเฉพาะด้าน ขาดประสบการณ์
ในการผลิตชิ้นลงหิน จะทำให้ชิ้นลงหินที่ผลิตออกมาไม่
ประณีตงดงาม และไม่มีคุณภาพ

กรรมวิธีการผลิตขันลงหิน

ขั้นตอนการผลิตขันลงหินในอดีตนั้นมีเพียง 4 ขั้นตอน คือ การตีขึ้นรูป การลายเก็บเนื้อให้เรียบ การตะไบและการกลึง ซึ่งสมัยปัจจุบันมีการเพิ่มขั้นตอนเข้าไปเพื่อสร้างมูลค่าให้เป็นที่ต้องการในยุคปัจจุบัน

ก่อนที่จะเริ่มขั้นตอนแรกนั้นช่างจะต้องใช้ขี้เถ้าแกลบผสมกับดินเหนียวแล้วปั้นเป็นเบ้า โดยดินเหนียวที่จะนำมาปั้นเป็นตัวเบ้าต้องมีคุณลักษณะเป็นดินเหนียวพิเศษไม่มีสิ่งเจือปน เรียกว่า “ดินกลางใจเมือง” มาผสมให้เข้ากันแล้วปั้นเป็นเบ้า นำไปตากแดดให้แห้งเพื่อนำไปใช้สำหรับใส่ดีบุกกับทองแดงหลอมในเตาเผา มีขั้นตอนการผลิตขันลงหินดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 หลอมตีขึ้นรูป โดยนำวัตุดิบ คือ ดีบุกผสมกับทองแดงในอัตราส่วน 7 ต่อ 2 แล้วใส่ในเบ้า ก่อนจะนำไปใส่ในเตาแล้วใช้ถ่านกลบ ถ่านที่ใช้สำหรับหลอมจะต้องเป็นถ่านที่ได้จากต้นไม้ใหญ่เมื่อนำมาเผาไฟถ่านจะไม่แตกเม็ดไฟซึ่งในสมัยโบราณใช้ถ่านจากไม้ซาก แต่ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นถ่านไม้ยาง

เมื่อหลอมดีบุกกับทองแดงจนผสมเป็นเนื้อเดียวกันแล้วนำมาเทใส่เบ้ารองรับเรียกว่า “ดินงัน” เพื่อให้เนื้อสาริตที่หลอมรวมตัวกันเป็นก้อน นำสาริตที่เป็นก้อนมาเผาให้แดงแล้วตีรีดไปเรื่อย ๆ ซึ่งในขั้นตอนการตีขึ้นรูปนั้นไม่ได้ตีขึ้นรูปครั้งละก้อนแต่ต้องตีครั้งละ 5-6 ก้อน เนื่องจากการตีที่ละก้อนเนื้อสาริตที่หลอมมาจะขาดต้องใช้เวลา 5-6 ก้อนวางซ้อนกันทุบรีดไปเรื่อย ๆ เทคนิคสำคัญในขั้นตอนนี้ คือ ต้องนำก้อนสาริตที่ได้คอยเผาไฟให้แดงแล้วทุบรีดเนื่องจากไฟจะทำให้ก้อนสาริตมีความอ่อนตัวลงจนช่างสามารถตีรีดเนื้อสาริตให้ขึ้นรูปเป็นขันได้

ขั้นตอนการตีขึ้นรูปขันต้องนำก้อนสาริตตั้งบนทั่งเหล็กสำหรับใช้ตีขึ้น อาจมีตัวอย่างขันหรือรูปแบบให้ช่างดูเพื่อตีขึ้นตามความต้องการ เทคนิคสำคัญในขั้นตอนนี้ คือ ต้องตีก้อนสาริตตอนยังร้อนเพื่อปรับรูปทรงให้ได้ตามขนาดคอยเนื้อสาริตให้แดงเมื่อหมดความร้อนจะต้องนำกลับไปสุ่มไฟเพื่อเพิ่มอุณหภูมิทำให้ก้อนสาริตอ่อนตัวลงและสามารถตีขึ้นรูปได้อีกครั้ง

ผู้ที่เป็นลูกมือหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ลูกสูบ” จะต้องตีรีดไล่เนื้อขันให้เสมอกันตามช่างคนแรกที่ตีลูกสูบต้องตีรีดเป็นจังหวะตามกันซึ่งถือเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องใช้ช่างสองคนในการตีย้ำตามกันเสมอ

เมื่อก้อนสาริตถูกตีรีดจนเป็นขันแล้วจึงนำออกมาที่ตะไบนำไปสุ่มไฟให้แดงแล้วตีรีดอีกครั้ง ใช้วิธีการเดียวกันกับการตีขึ้นรูปขัน เมื่อเสร็จแล้วจึงนำไปแช่น้ำเพื่อทำให้ขันมีความคงตัวรักษารูปทรงที่ช่างได้ตีขึ้นไว้

ขั้นตอนที่ 2 การลายขัน นำขันมาตีเก็บลายค้อน ก่อนการตีขันต้องใช้เขม่ากันหม้อทาให้ทั่วใบเพื่อให้เห็นรอยที่ยังไม่เรียบ

ขั้นตอนนี้ช่างที่ตีขันต้องวางขันบนกะล่อน มีลักษณะเป็นท่อนเหล็ก โดยใช้เทคนิคสำคัญ คือ ต้องให้กะล่อนกับค้อนตีนั้นวางตรงกันหากวางไม่ตรงกันแล้วเมื่อตีไปขันจะแตก ในขั้นตอนการลายขันนี้เป็นขั้นตอนเดียวที่ไม่สามารถใช้วิธีการทำสมัยใหม่เข้าไปผสมได้ต้องใช้วิธีแบบโบราณทั้งหมดแม้กระทั่งอุปกรณ์ก็สืบทอดความรู้และวิธีการมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ช่างผู้ทำการลายขันต้องปรับท่า นั่งของผู้ลายให้สมดุลกับกะล่อนที่ใช้ตีขัน เมื่อเริ่มลายเก็บรอยค้อนจากขันตอนที่ 1 จนทั่วใบแล้วหากไม่หมดรอยค้อนต้องลายซ้ำอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้รอยค้อนในขันตอนที่ 1 หมดไปจนเนื้อผิวของขันเรียบสวย เมื่อลายเสร็จแล้วจึงใช้เขม่าหม้อทาลงไปบนขันทั้งด้านใน ด้านนอกอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้ผิวของขันดำสวยก่อนนำไปสู่ขั้นตอนการกลึง

ขั้นตอนที่ 3 การกรอ เก็บขอบปาก ในขั้นตอนการกรอเก็บขอบนั้นต้องใช้ “ภมร” สำหรับหมุนขึ้นเพื่อทำการกรอเก็บขอบปากขึ้น ใช้ชั้นยาเรือ ไขว้ว ผสมให้เข้ากันก่อนจะนำมาทาที่ภมรเมื่อแห้งตัวจะเป็นตัวยึดระหว่างภมรกับชั้นซึ่งปัจจุบันใช้มอเตอร์ในการทำให้ภมรหมุน ไม่ได้ใช้คนชักเหมือนดังเช่นในสมัยโบราณ เมื่อภมรหมุนจึงเริ่มใช้ตะไบถูไปที่บริเวณชั้นกรอให้ชั้นกลมได้ที่พร้อมยกให้ผิวด้านในของชั้นเรียบที่สุด จากนั้นจึงตะไบที่บริเวณปากของชั้นให้มีผิวขอบที่เรียบขึ้นเช่นเดียวกัน

ขั้นตอนที่ 4 การกลึง โดยใช้เหล็กที่มีความคมมาติดกับตะไบเพื่อเป็นตัวกลึงให้เนื้อชั้นด้านในมีผิวที่บางเรียบที่สุด กลึงผิวที่ทาด้วยเขม่าด้านในที่มีลักษณะไม่เรียบของชั้นออกจนมีผิวสีทองสด จากนั้นจึงเริ่มขั้นตอนการขัดเงาต่อไป

หลังจากเสร็จขั้นตอนการกลึงแล้วจึงเข้าสู่ขั้นตอนขัดเงาด้วยวิธีการลงหิน โดยนำเบ้าที่นำมาเผาในขั้นตอนที่ 1 มาทุบให้ละเอียดแล้วใช้เศษหินที่เกิดจากการทุบนี้มาคลุกด้วยน้ำมันมะพร้าวลงไปเล็กน้อยเพื่อเป็นตัวหล่อลื่นก่อนรองด้วยผ้า เมื่อภมรหมุนจึงนำหินที่รองด้วยผ้าลงขัดบริเวณด้านในของชั้นให้เนื้อผิวของชั้นลงหินเกลี้ยงมีสีทองสด ลบรอยที่เหลืออยู่บนผิวของชั้นในขั้นตอนก่อนหน้านี้ คนโบราณจึงเรียกชื่อ **“ชั้นลงหิน”** เนื่องด้วยวิธีการทำในขั้นตอนนี้นั่นเอง ถือเป็นขั้นตอนท้ายสุดของขั้นตอนการผลิตชั้นลงหินด้วย

ขั้นตอนที่ 5 การเจียร ขัดผิว นำชั้นลงหินที่ขัดเสร็จแล้วในขั้นตอนที่ 4 มาเจียรเก็บรอยผิวภายในชั้นให้มีความเรียบมากที่สุดเมื่อเจียรเก็บรอยจนเกลี้ยงเกลาค็ดแล้วจึงใส่ลูกขัดทรายค็ดที่ลูกหมุนของมอเตอร์ขัดด้านในของชั้นลงหินอีกครั้งหนึ่งซึ่งในขั้นตอนการขัดด้วยลูกขัดทรายนั้นต้องระวังไม่ลงน้ำหนักบนชั้นลงหินมากเกินไปเนื่องจากผิวโลหะมีความบอบอาจแตกหรือทะลุได้ ก่อนที่ขั้นตอนการขัดผิวจะจบลงต้องขัดเพื่อเพิ่มความเงางามอีกครั้งหนึ่งด้วยลูกขัดผ้าเพื่อให้ผิวของชั้นลงหินเรียบสนิทมีความเงางามมากที่สุด

ขั้นตอนที่ 6 การสลักลาย ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่มีเสริมขึ้นมาเพื่อเพิ่มคุณค่าของชั้นลงหิน เริ่มจากการสลักลายลงบนชั้นลงหินโดยต้องใช้เหล็กในการขูดเป็นเส้นตามลายที่ช่างต้องการตกลงไปบนชั้นลงหิน โดยลายที่ได้รับความนิยมนำมาตกลงบนชั้นลงหิน ได้แก่ ลายกระหนกระย้า ลายเทพพนม ลายน้ำมะลิวัลย์ เป็นต้น

การยึดภมรกับชั้น

การกลึง

การเจียร

ความเป็นมาของ “ขันลงหิน บ้านบุ”

ชุมชนบ้านบุ เป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่ในเขตบางกอกน้อย บริเวณริมคลองบางกอกน้อยฝั่งใต้ตั้งแต่บริเวณหลังสถานีรถไฟธนบุรี ถึงบริเวณวัดสุวรรณารามวรวิหารหรือวัดทอง แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย เป็นเขตที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ เป็นแห่งที่รวบรวมศิลปะ วัฒนธรรม รวมถึงงานด้านหัตถกรรม สถาปัตยกรรม และ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้มากมาย

บ้านบุ ตั้งชื่อตามลักษณะอาชีพของคนส่วนใหญ่ในชุมชนนั้น คือการบุภาชนะโลหะ มีบ้านเรือนอยู่อาศัยกว่า 100 หลังคาเรือน ชุมชนบ้านบุ ปรากฏหลักฐานในเอกสารสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาว่า เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เมื่อปี พ.ศ. 2310 บรรพบุรุษของชาวบ้านบุซึ่งเป็นชาวกรุงศรีอยุธยาได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานโดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพยายามสร้างเมืองใหม่ให้คล้ายกับกรุงศรีอยุธยา เพื่อฟื้นฟูขวัญกำลังใจให้กับชาวบ้าน เนื่องจากบ้านเมืองในเวลานั้นอยู่ในสภาพที่น้ำสลดใจเป็นอย่างมาก และชาวบ้านเองก็ได้รวมกลุ่มกันประกอบอาชีพเดิมที่เคยทำมาเมื่อครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น ชุมชนบ้านช่างหล่อ รวมกลุ่มกันหล่อพระพุทธรูป ชุมชนตรอกข้าวเม่า รวมกลุ่มกันทำข้าวเม่าและกวนกะละแม ชุมชนบ้านมะตูม รวมกลุ่มกันทำมะตูมตากแห้งและมะตูมเชื่อม

เป็นต้น ซึ่งในปัจจุบันเหลือเพียงแค่ชุมชนบ้านบุ ซึ่งประกอบอาชีพขันลงหิน ได้ย้ายถิ่นฐานอยู่บริเวณนอกคูเมืองราชธานีหรือบริเวณปากคลองบางกอกน้อยในปัจจุบัน ในช่วงแรก ๆ ชาวบ้านจะใช้แพที่อพยพมาเป็นที่อยู่อาศัย และภายหลังได้สร้างเป็นบ้านพักอาศัยดังที่เห็นในปัจจุบัน

ช่วงแรกที่มีการก่อตั้งชุมชนบ้านบุ ชาวชุมชนมีการประกอบอาชีพทำ “ขันลงหิน” กันทุกครัวเรือน ทั้งหมดสืบทอดวิชาช่างบุจากรุ่นสู่รุ่น ต่อมาจึงใช้คำว่า “บุ” เป็นชื่อเรียกแทนชุมชนนั้นว่า “บ้านบุ” ช่างฝีมือชาวบ้านจะทำงานเป็นช่างอิสระอยู่ตามบ้าน หรือเป็นช่างให้กับโรงงานขนาดใหญ่เรียกว่า บ้านกงสี แต่เดิม มีอยู่ประมาณ 6-7 กงสี ในการร่วมกันทำขันลงหิน การทำงานมักแบ่งงานกันไปตามขั้นตอนการผลิตและฝีมือแรงงาน โดยฝ่ายชายจะทำงานหน้าเตา เป็นช่างหลอม ช่างแผ่ และช่างตี ซึ่งเป็นงานหนักและใช้ความเชี่ยวชาญสูง ต้องทำงานอยู่กับเตาร้อน ๆ ทั้งวัน ส่วนผู้หญิง ทำหน้าที่เป็นช่างลาย ช่างตะไบ และช่างกลึง ซึ่งต้องอาศัยความประณีต แต่การทำงานยังคงรักษารูปแบบขั้นตอนการผลิตเมื่อครั้งสมัยอดีตไว้อย่างครบถ้วน ปัจจุบันคงเหลือผู้สืบสานการตีขันลงหินอยู่เพียงรายเดียว คือโรงงานขันลงหินเจียมแสงสังจาย ตรอกบ้านบุ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานครที่ยังคงยึดกรรมวิธีการทำขันลงหินอย่างโบราณ ซึ่งกว่าจะแล้วเสร็จครบกระบวนการต้องอาศัยฝีมือของช่างหลายสาขามาประกอบกันทำขึ้นด้วยมือทั้งสิ้น ตั้งแต่ช่างตี ช่างลาย ช่างกรอ ช่างกลึง ช่างเจียร ช่างขัด และช่างแกะ

การพัฒนาสร้างสรรค์งานชั้นลงหิน จากอดีตถึงปัจจุบัน

ชั้นลงหินมีความพิเศษตรงที่ เมื่อใส่อาหารจะไม่มีกลิ่น ไม่มีสารใด ๆ เข้าไปเจือปนกับอาหาร ต่างกับเครื่องโลหะประเภทอื่นหรือโลหะจำพวกทองเหลืองซึ่งอาจมีสารพิษเข้าไปเจือปนกับอาหารในอดีตจึงนิยมนำมาใส่น้ำดื่มหรือใช้สำหรับใส่อาหารที่ปราศจากความร้อน

ในอดีตชั้นลงหิน มักทำเป็นภาชนะสำหรับใช้เป็นขันน้ำ ขันน้ำมนต์ ขันล้างหน้า แต่ปัจจุบัน มีการพัฒนาสร้างสรรค์ปรับเปลี่ยนรูปแบบภาชนะผลงานชั้นทองลงหิน ให้มีความหลากหลายแตกต่างไปจากรูปแบบดั้งเดิม เพื่อให้สามารถใช้ได้ในชีวิตประจำวัน และเป็นไปตามความต้องการของผู้บริโภค สามารถตอบสนองความต้องการของลูกค้าได้ดีขึ้น เช่น ขามสลัด ขามผลไม้ ถาดเค้ก จาน ชุดกาแฟ ชุดน้ำตาล ขันน้ำพานรอง ชุดสำรับกับข้าว เป็นต้น รวมทั้งพัฒนาสร้างมูลค่าเพิ่มในรูปแบบภาชนะด้วยการเพิ่มลวดลายลงไปให้มีความสวยงาม และสร้างความน่าสนใจให้ผู้บริโภคมากยิ่งขึ้นด้วย

การล้างทำความสะอาดสามารถล้างได้ด้วยผลิตภัณฑ์ทำความสะอาดทุกชนิด มีข้อสำคัญคือเมื่อใช้เสร็จแล้วต้องล้างชั้นลงหินทันทีเพื่อให้ชั้นลงหินคงสภาพเดิมเหมือนใหม่อยู่เสมอ เช่น หากใช้เป็นภาชนะตักข้าวสุกใส่บาตรต้องนำข้าวไปพักไว้ในภาชนะชนิดอื่นก่อนเพื่อลดความร้อนลงไม่เช่นนั้นเม็ดข้าวสุกจะติดที่ชั้นลงหินทำให้เกิดเป็นรอยต่างบนผิวโลหะได้

การอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญา การทำขันลงหิน

ขันลงหินบ้านบุ ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (Thailand National Intangible Cultural Heritage) สาขาเครื่องโลหะ ประเภทงานช่างฝีมือดั้งเดิม จากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม วันที่ 14 ธันวาคม 2555 โดยการขึ้นทะเบียนเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม มีวัตถุประสงค์ “เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนตระหนักถึงคุณค่าของมรดก ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ยกย่องภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ และอัตลักษณ์ของกลุ่มชนที่มีอยู่ทั่วประเทศเพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจและยอมรับในความแตกต่างทางวัฒนธรรม” (ประกาศ 70 มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมปี 55, 2555) ซึ่งภาครัฐมีหน้าที่โดยตรงในการปกป้อง คุ้มครอง ส่งเสริมและสืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาต่าง ๆ ของชาติไทย

ภูมิปัญญาการทำขันลงหินของชาวมุขชนบ้านบุ ยังคงสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษเป็นเวลายาวนานกว่า 200 ปี ในอดีตสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตประจำวันจากต่างประเทศ ยังไม่ได้รับความนิยมจากชาวไทย เนื่องจากชาวไทยนิยมใช้สินค้าของไทย ประกอบกับยังไม่มีสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาตีตลาดสินค้าไทยมากนัก จึงทำให้เครื่องทองลงหินรวมถึงขันลงหินได้รับความนิยมจากชาวไทยและชาวต่างชาติเป็นจำนวนมาก

ในปัจจุบันเหลือเพียงชุมชนบ้านบุเพียงแห่งเดียวเท่านั้นที่ยังคงเหลือช่างฝีมือที่สืบสานคงคุณค่างานหัตถศิลป์ของไทย สืบสืบทอดกับเป็นระยะเวลาอันยาวนานจากรุ่นสู่รุ่น จนได้ผลงานที่มีคุณภาพดีควรค่าแก่การภาคภูมิใจ

เครื่องทองลงหินบ้านบุในปัจจุบันภายใต้การนำของนางเมตตา เสลานนท์ ได้ถูกพัฒนาสร้างสรรค์ออกสามารถตอบสนองความต้องการของลูกค้าได้ดีขึ้น กลายเป็นของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยวผู้มาเยือน และสามารถส่งเป็นสินค้าออกไปยังตลาดต่างประเทศ เช่นยุโรป เอเชียและสหรัฐอเมริกา เป็นความภาคภูมิใจของช่างฝีมือของชุมชนบ้านบุ ที่ยังคงสืบสานสมบัติอันเป็นมรดกแห่งภูมิปัญญาของบรรพบุรุษสะท้อนเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทยให้คนรุ่นหลังได้ภาคภูมิใจสืบไป

แหล่งที่มาข้อมูล และเอกสารที่ใช้ในการอ้างอิงการจัดทำข้อมูล

สัมภาษณ์คุณเมตตา เสดานนท์ ผู้ดูแลโรงงานชั้นลงหิน เจียมแสงลัจจา www.solidrockbanbu.blogspot.com

www.pipeland40.wordpress.com

www.nikisomnworld.blogspot.com

หนังสือ 80 ปี เขตบางกอกน้อย

ปริญญาพันธ์ : การศึกษากระบวนการผลิตเครื่องทองลงหินและการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องทองลงหิน ชุมชนบ้านบุ กรุงเทพมหานคร
: แพรพรรณ ฉำรัมย์